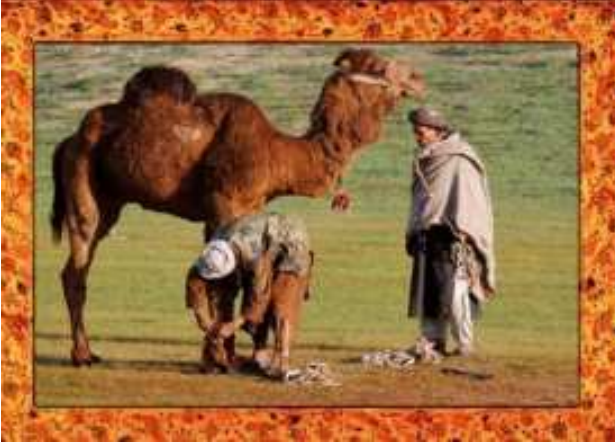

2007 MEVLÂNÂ'NIN 800. DOĞUM YILI İÇİN ÇALIŞMASI - ATLAS DERGİSİ

Yazı: Hüseyin Keçe
Fotoğraflar: Özcan Yüksek

Mevlana Yolu - Belh'ten Konya'ya - AFGANİSTAN

Afganistan etabında kervanın hareket ettiği Belh kentinden Türkmenistan sınırındaki Murçak'a doğru uzanan göç yolunda, zamanın dışında kalmış ortaçağ kentlerinde Mevlana'dan izler aradı.

Afganistan'ın kuzeyinde, geçmiş zamanların kavşak noktası Belh kentindeyiz. Merkezin hemen dibinde, Hacı Golak köyünde. Kubbeleri çökmüş, duvarları göçmüş, kerpiç bir medrese harabesi...Diyorlar ki, Mevlana'nın babası burada ders verdi ve Mevlana bu köyde doğdu!

Harabenin biraz berisinde, yaprakları yeni patlamış dut ağaçlarının altındayız. Yağmur yağıyor. Her damla toprak kalıntıdan bir parçayı kapıp yokluğa götürüyor. Altı kişiyiz. Rehberimiz ortada. Farsça yazılmış bir kitabı açıyor. Kalbim yerinden fırlamak üzere...

Bir sihir yapıp zamanı tam burada donduralım ve o çözülene kadar biraz geçmişe, olayların başlangıcına gidelim.

Mevlana'nın babasının adı Bahaeddin Veled'di. Hayat öyküsünü kaleme alanlar ona efsanevi özellikler yüklemiştir. Horasan'da 'Bilginler Sultanı' olarak tanınıyor, derslerinde ilahi bilgiler saçıyor, pazartesi ve cuma günleri halka vaaz veriyordu. Öyle güzel konuşuyordu ki, ağlayanlar eksik olmuyor, feryatlar yükseliyor, düşüp bayılanlara rastlanıyordu. Minyatür, Sultanü'l-Ulemâ'yı Konya'da bir mezarlık yakınında hutbe verirken resmetmiş; iki mezar açılıyor ölümler dışarı çıkıp Bahaeddin'i onaylıyor.

Mevlana Celaleddin Rumi -ki o sırların sözcüsüdür- Doğu'da yetişen en büyük sufi şair ve düşünürlerden biridir. Türkiye'de yaşayan hemen herkes onu ya bir dizesi, bir sözü ya da sema gösterilerinden dolayı bir şekilde tanır. Ne var ki hayat öyküsünü bilen pek yoktur. Ondan söz etmeye kalkıştığınızda mutlaka araya girilir: 'Ama Mevlana Konya'da doğmadı mı?'

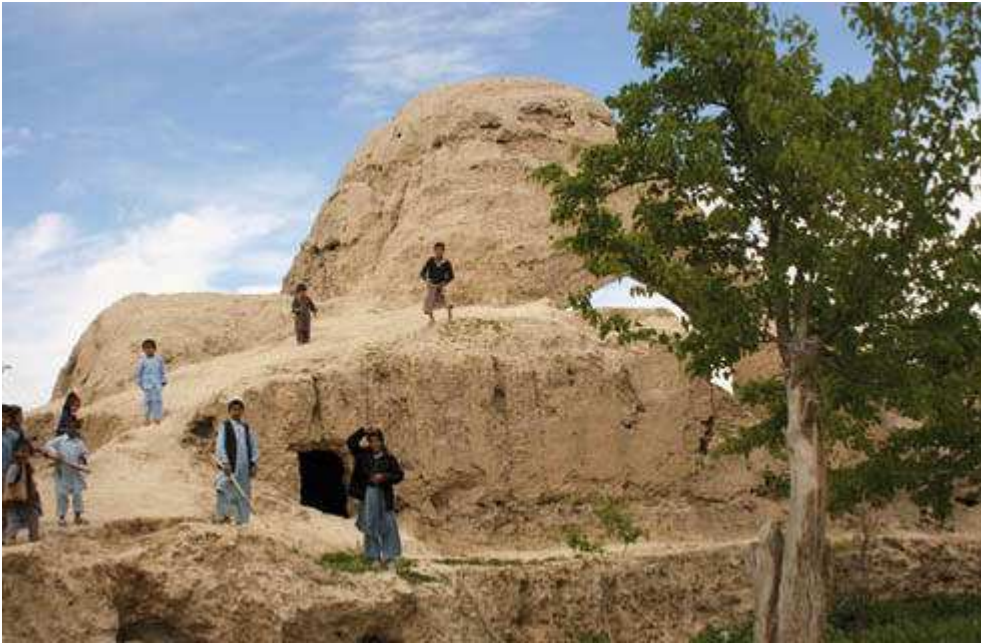
Mevlana, Konya'da doğmadığı gibi Anadolu'ya da çok uzun bir yolculuğun sonunda geldi; babası, ev halkı ve kalabalık bir toplulukla birlikte. Kafiye o devirde Horasan'ın başkenti sayılan Belh'ten hareket etmişti. En az bir yıl sürmüştü Anadolu'ya gelene kadar yolculuk.

Yurdundan ayrılmak Mevlana'yı -ki o çevresinde seyyarelerin döndüğü bir güneştir- derinden etkilemiş olmalı. Büyük dostlarından birinin rivayetine göre, göğsünü açarak feryat edip ahlara çekecek kadar. Fakat bunun en güçlü işareti Mevlana'nın başyapıtı kabul edilen, yüzyıllardır çeşitli dillere çevrilmiş Mesnevi'dir. Çünkü daha ilk dizeden 'ayrılıklar' ile başlar:

'Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor.

'Diyor ki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadıyla erkek de ağlayıp inmemiştir, kadın da.'

Tıpkı sırrını anlattığı ney gibi Mevlana da kökünden kesilmiş, toprağından sürülüp sonu gelmeyen yolları itilmişti. Kaydı tarihe düşmüş bu kafiye acaba hangi şehirlerden, kasabalardan, köylerden geçmişti? Hangi çölleri, vadileri, dağları aşmış, neler, neler, nelerle karşılaşmıştı?

Atlas dergisi olarak, 2007'de dünya çapında kutlanacak olan Mevlana'nın 800. doğum yıldönümü adına bir ilki yapalım, ışığını tüm dünyaya Anadolu'dan yayan bu güneşin yörüngesini izleyelim dedik. Böylece hem hayat öyküsünde neredeyse üzerinde hiç durulmamış bir bölümü, göç yolculuğunu işlemiş, hem de onun çocukluğunun coğrafyasını okurlara aktarmış olacaktık.

Fakat yola çıkmadan önce bazı sorunları çözümlenmemiz gerekiyordu. Mevlana'nın çocukluk dönemiyle ilgili bilgiler çok azdı; olanlar da çelişik. Örneğin Mevlana -ki o manevi âlemlerin padişahıydı- nerede doğmuştu?

Aslında yirmi yıl öncesine kadar böyle bir sorun yoktu, doğum yeri kesin olarak biliniyordu, Belh şehriydi. Yedi yüz yıldır da bunun aksi bir şey söyleyen tek bir kişi çıkmamıştı. Fakat 1980'li yıllardan itibaren, Mevlana ve çevresindekilerin eserlerini inceleyen birkaç Batılı akademisyen onun Belh'te değil ama yaklaşık 200 kilometre daha kuzeydoğusunda, bugün Tacikistan sınırları içerisinde kalan Vahş kasabasında doğmuş olabileceğini ileri sürdüler. Tezin dayanaklarını Mevlana'nın babasının Maarif adlı kitabı -Vahş'tan söz eden cümleler vardı- ve Mesnevi'nin IV. cildinde Mevlana'nın Vahş'a duyduğu özlemi ifade eden bir dize oluşturuyordu.

'İki yerde doğum' sorununu çözümlenecek yeterli kanıt bugün için yoktu. Şuna karar vermiştik: Afganistan'a vardığımızda komşu Tacikistan'a da geçmeyi deneyecektik. Geçebilirsek Vahş'a da gidecek, burayı da Atlas okurlarına sunmaya çalışacaktık. Ne çare ki bu mümkün olmayacaktı.

Ruhların Hizmetkârı

İpek Yolu üzerinde Kaysar'ın yakınındaki yerleşimlerden biri Şah. At arabalarında kullanılan otomobil lastikleri, motosiklet ve birkaç plastik eşya dışında neredeyse modern dünyaya ait hiçbir şey yok. Kılık kıyafet tarzından toprak evlere ve susamın elekten geçirilmesine kadar her şey aynen yüzlerce yıl öncesi gibi.

Kabil'den karayolu ile Mezar-ı Şerife, oradan da Belh'e varmıştık. Zamanın dışına çıkmış bir kentti Belh. Kılık kıyafetlerden tutun da evlerin mimarisine kadar bir şaşkınlıktan kurtulup başka bir şaşkınlığa düşüyorduk. Sanki elyazması bir kitabı yaşıyorduk!

Kentin merkezinde, çevresinde dükkânların yer aldığı, sokakların ve köy yollarının bulunduğu, ağaçlandırılmış geniş bir dairesel alan vardı. Hacı Ebu Nasr Parsa'nın türbesi buradaydı. Önce burada çivilenmiştik. Çünkü ilk kez bir 'türbe hizmetkârı' ile karşılaştık! Upuzun bembeyaz sakallar, bembeyaz bir sarık, bembeyaz uzun bir giysi ve yaşlı bir zat. Kendini 1460'ta ölen Hoca Parsa'nın hizmetine adamıştı. Türbenin içinde, ceviz kabuğu kadar minik odasının kapısında yanıtlamıştı rüyalarla, sezgilerle ilgili sorularımızı. Bizi derinden etkileyen ruhların hizmetkârına Mevlana'nın doğduğu yeri de sormuştuk, tarif de etmişti. İlk sorduğumuzda Mevlana Celaleddin Rumi adı ona bir şey ifade etmemişti, ancak neden sonradır ki Mevlana Celaleddin Belhi deyince tanımıştı. Başka yerlerde de bu durumla sık sık karşılaşacak ve 'Rumi' demekten vazgeçecektik!

Belh kentinin merkezdeki tarihi yapılardan biri de Hacı Ebu Nasr Parsa'nın türbesi. Türbe 14. yüzyıla ait.

Türbeden çıkar çıkmaz rehberimiz hemen köyün yerini bilen birilerini aramaya başlamıştı: 'Mevlana Celaleddin Belhi'yi tanıyor musunuz? Hacı Golak köyünü biliyor musunuz?' Kaçınıcıydı hatırlamıyorum: Kafasında sarığı, üzerinde yeleği ve entariye benzeyen, kürte denilen koyu kahverengi giysisiyle sakallı bir Peştun, 'Göstereyim' demişti. Adı Recep Gül'dü.

Yeni yeşillenmiş buğday tarlalarından geçtik, konuyla ilgisini anlayamadığımız, ama yolumuzun üzerinde bulunan, toprak bir kaide üzerinde, toprak duvarlarla çevrili iki mezarı ziyaret ettik. Ardından

meyve ağaçlarının altından geçtik ve kubbesi çökmüş kerpiçten bir harabenin yanına çıktık. Eliyle göstermişti: 'İşte Mevlana'nın babasının ders verdiği medrese! Mevlana da bu köyde doğdu!'

Mevlana'nın babasının adı Bahaeddin Veled'di. Hayat öyküsünü kaleme alanlar ona efsanevi özellikler yüklemişti. Tarihi anlatan iyi niyetli bir vakanüvis der ki, Horasan'da o 'Bilginler Sultanı Bahaeddin Veled' diye tanınır, fetvaları böyle imzalardı. Keramet sahibiydi. Öğle namazına kadar halka ders verir, ikinci namazından sonra arkadaşlarına ve hizmetinde bulunanlara ilahi bilgileri saçar, gerçekleri gösterirdi. Pazartesi ve cuma günleri ise bütün halka vaaz verirdi. Mevlana hem derslere, hem de vaazlara katılmış olmalı. Babasının Belh'te bir cuma vaazında söylediklerini bir dost meclisinde anlatmıştı: 'Tanrı erleri her yaratıkta yaratıcıyı görür ve her zerrede hakikatler güneşini gözden geçirir.' (*Ariflerin Menkıbeleri c. I, s. 105*)

Bahaeddin Veled çok güzel konuşurdu. Dinleyenler arasında her daim ağlayanlar, sızlayanlar, haykıranlar olur, feryatlar yükselir, düşüp bayılanlara rastlanırdı. Çok sayıda müridi, talebesi ve inananı vardı. Ama yine anlatıldığı kadarıyla ondan geriye Maarif adlı elyazmasından başka hiçbir şey kalmamıştı.

Belh'teki her tarihi dini yapının bir hizmetkârı var. Hacı Ebu Nasr Parsa'nın hizmetkârı çok yaşlı bir zat. Türbenin bir köşesinde, içine ancak sığabildiği bir odada kalıyor. Geçmiş zaman bilginlerine ait uzun bir sohbetin ardından Atlas ekibine Mevlana'nın köyünü tarif etti.

Öyleyse bu harabe neyin nesiydi? Varla yok arasındaki şekliyle derinden etkilendiğimiz harabenin içine girmiş, dışına çıkmış, sağına soluna bakmıştık. Dünyadan ayrılmış başka gezegenlere gitmiştik. Sesler ve sözler yerçekimini yitiriyor, algılar anlamlarını reddediyordu. Neden sonradır anımsamıyorum, ağır ağır tekrar dünyaya dönmüştük.

-Bu yapının, Bahaeddin'in medresesi olduğunu ve Mevlana'nın bu köyde doğduğunu nereden biliyorsunuz? Bunu kanıtlayan bir belge var mı?

Parmağıyla meyve ağaçlarının arkasında yükselen duvarları göstermişti.

-Şu evde bir öğretmen var. O söylüyor. O her şeyi bilir. Çağırayım, anlatsın!

Bir kişi gitmiş, iki kişi gelmişti. İkincinin adı Abdulgaffar'dı; sonradan öğrenecektik 55 yaşında olduğunu ve dört çocuğu bulunduğunu. Onun da üzerinde Afganistan'ın tipik giysisi kürte, şalvar ve sarık vardı, o da diğerleri gibi koyu esmer tenliydi.

-Bahaeddin Veled'in bu medresede ders verdiğini nereden biliyorsunuz?

-Bende bir kitap var, orada yazıyor.

-Eski bir kitap mı?

-Evet eski. Hemen getireyim!

Meyve ağaçları arasında önce kaybolmuş sonra tekrar var olmuştu elinde bir kitapla. Belh mi, Vahş mı ikilemi sona mı eriyordu?

Heyecanımız işte burada zirveye çıkmıştı. Artık dondurduğumuz zamanı çözüp kendi akışına bırakabiliriz.

Hulm'a bağlı Yengi Arık köyü de İpek Yolu üzerinde. Bu nedenle de çeşitli uygarlıklara sahne olmuş. Köyün içinde ve çevresinde tarihi yapılar ve höyükler var. Köyde 1800'lü yıllarda yapılmış medrese eğitim vermeyi sürdürüyor. Medresede Tecvid, Tefsir, Tercüme, Fıkıh, Siret gibi on dolayında ders görülüyor

Kitap ne yazık ki bir elyazması değildi. Rehberimiz önce Farsça cümleyi okumaya, sonra da çevirmeye başladı:

'Mevlana Celaladdin Belhi Hacı Golak köyünde doğdu. Onun babası, dedesi ve büyük dedesi de bu köyden.' Kafasını kitaptan kaldırdı: 'Biraz önce Bala Hisar'ı gördük ya, hani şehre ilk girdiğimiz yerde size işaret etmişim!' İçi insan kemikleriyle dolu surlar geldi gözümün önüne: 'Evet, yani Belh Kalesi'nden söz ediyorsun değil mi?' 'Evet. Yazar kaleye göre köyü tarif ediyor. Bala Hisar'ın güneydoğusunda' diyor. Bu köye suyunu veren ırmağın adı da Bahaeddin Deryası imiş.' Abdulgaffar da tam burada söze dalıyor: 'Irmak az ileride!'

Yağmur hızlanmış, sarı sayfalar iyice ıslanmaya başlamıştı. Korkuyordum sahibi 'ıslanıyor' deyip okumayı bitirmeden kitabı alıp gidecek diye. Korkulan şeyin insanın başına gelmemesi ne güzel!

Yazar, Sultanü'l-Ulema Bahaeddin Veled'in eserlerinin hâlâ bu köyde ayakta durduğunu, başka milletler çeşitli şekillerde bu âlimi anarken, bu vatanın onun gözyaşı dökerek eğitim verdiği eserlerin üzerine adını bile yazmaktan aciz olduğunu acıklı bir şekilde ifade ediyordu. Ve diyordu ki: 'Bütün bu bilgileri köyün dedelerinden, yaşlılarından topladım. Buradaki kabirlerde yatanların ve yaşayanların çoğunun soyadı Belhi; onlar Mevlana'nın yakın akrabaları.' Bölüm böyle bitiyor, başka bir kişinin hayat öyküsüne geçiliyordu.

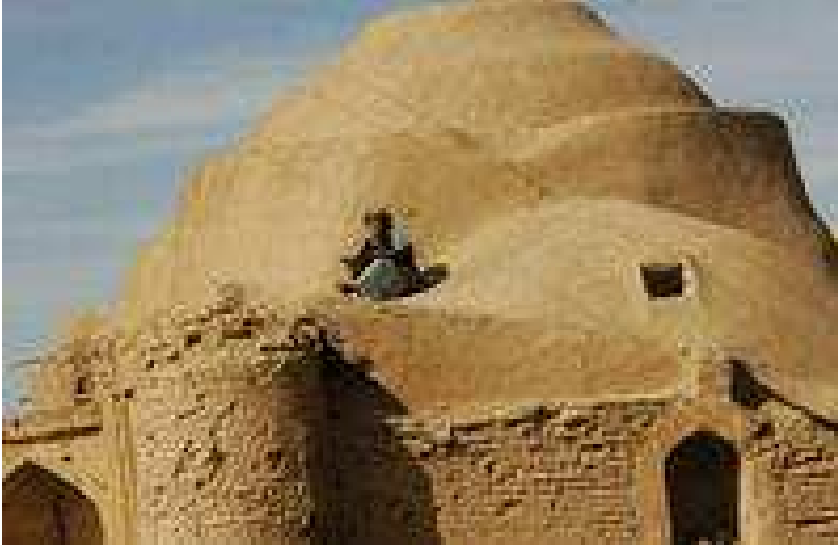
Bilgilerin köyün yaşlılarından toplanmış olması önemliydi. Ama toplandığı tarih daha önemliydi. Abül Asfar Ali Muhammed-i Belhi tarafından yazılmış, hicri 1370'te kaleme alınmıştı. Yani 1950/51 yılına denk düşüyordu ki, pek yakın bir zamandı. Kanıtık bir yanı olamazdı. Abdulgaffar'a sorduk, bu konuda daha başka bir kaynak, bilgi verebilecek başka kimse var mı diye. 'Yok' demişti.

Birkaç gün sonra tekrar Belh'e, o köye gittik. Hava pırl pırlıdı. Toprak duvarlarla abluka altına alınmış, labirenti andıran sokaklarda dolaştık. Rastladığımızı soruyorduk. Hatta kibrit kutusu büyüklüğünde bir bakkal dükkânını dolduran onca insana da sormuştuk: 'Bu köyde Mevlana Celaleddin Belhi'nin bir akrabası var mı?' Hepsisi de hayır demişti. Yaşlı bir dedeye de sormuştuk. Adı Saib Can'dı. Anlattı: Mevlana'yı bildiğini, babasının medresesinin az ileride olduğunu söyledi. 'Buralarda çok savaş yapılmış,

sayısız insan ölmüş. Devam edip giden bir soyun bulunması mümkün değil. Zaten oturanların hepsi de buraya sonradan gelmişler' dedi. 'Sen de mi sonradan geldin dede?' 'Evet, ben de sonradan geldim!'

Saib Can haklıydı. Sonrakiler bir yana sadece Cengiz Han'ın yaptığı kıyım bile yeterdi. Moğollar Mevlana ailesinin çıkışının ardından Belh'i işgal etmiş ve şehirde büyük bir kıyım yapmışlardı.

Kayıp Yol

Yengi Arık'ta bazı öğrenciler de damda ders çalışıyor.

Mevlana ailesi neden ve ne zaman göç etti? Onların hayat öykülerini yazanlar bu konuda da fikir birliği içinde değiller. Bu farklılıklara girmeyeceğiz. Mevlana'nın oğlunun verilerine dayanacağız. Buna göre aile Moğol kargaşası sırasında, en geç 1220 yılı kasım/aralık ayında Belh'ten göç etmiş olmalı.

Kervanın ardından şimdi bizim de Belh'ten ayrılmamız gerekiyor fakat bir sorun var! Acaba hangi rotayı izlemişlerdi? Belh'ten çıkıp ne tarafa gitmişlerdi?

Mevlana'nın oğlunun ve Mevlana'ya kırk yıl hizmet eden bir müridin ve Mevlana'nın torununun bir müridinin yazdığı eserlerde (İbtida-Name, Risale-i Sipehsalar ve Ariflerin Menkıbeleri) rotayla ilgili birkaç veri vardı. Bu verilere göre kabile her şeyden önce Hicaz'a gitmek için yola çıkmıştı. Biz de kargaşayı önlemek için şimdilik alanı Belh ile Mekke arasında sınırlayalım. Bu sınırlar içinde geçen diğer yer adları ise Bağdat ile Kufe'ydi.

Sıraya koyunca şu rota çıkıyordu: Belh-Bağdat -Kufe-Mekke. Bu dört şehrin dışında başka ne bir köy adı geçiyor, ne bir vadi, ne de bir çöl. Oysa sadece Belh ile Bağdat arasındaki mesafe 3 bin kilometreye yakındı; dolayısıyla birinden ötekine bin bir değişik yol izleyerek gidilebilirdi. En kuzeydeki yollardan biri izlenirse farklı şehir, kasaba ve köylerden; güneydeki yollar izlenirse daha farklı şehir ve köylerden geçilecekti. Oysa biz, Mevlana'nın kervanının geçtiği yollardan geçmek, onun izini sürmek istiyorduk. Bunun üstesinden nasıl gelebilirdik?

Belh-Şibirgan arasında Çiğçi yöresinde bir kervansaray harabesi var. Kervansaray Belh'ten yaklaşık 65-70 kilometre uzakta. Kervanlar günde 5.5-6 fersah yani 32-33 kilometre yol giderdi. Bu nedenle Mevlana'nın kervanı ikinci akşam burada konaklamış olmalı.

Mevlana'nın ölümünden 200 yıldan fazla bir zaman sonra, 1490'larda yazılan Devletşah Tezkiresi'nde, hacca gitmek için yola çıkan Bahaeddin Veled'in Nişabur'a da uğradığı anlatılır. Pek çok uzman bu uğrak noktasını kabul edilebilir buluyor. Bu kenti de eklersek rota daha belirginleşiyor gibi: Belh-Nişabur-Bağdat-Kufe-Mekke.

Şimdi önümüze bir Ortadoğu haritası açalım. Belh ile Nişabur'u birbirine bağlayan üç farklı yol göreceksiniz. Bu karmaşa öteki duraklar için de geçerli. Çoğu azaltıp bire düşürmeli, bunun için de daha fazla şehir ya da kasaba adı bulmalıyız. Ama nasıl ve nereden?

Afganistan'a gitmeden önce bu konuda yoğun bir araştırmaya girişmişim. İlk Mevlana'nın Mesnevi'lerini ve Divan-ı Kebir'ini taradım. Eserlerde geçen yer adlarını, yolculuk ve kervanla ilgili dizeleri inceledim. Belki Mevlana eserlerinde bir şehirden ya da bir köyden ya da bir çölden söz ederken, 'biz buradan geçerken' ya da 'biz buradayken' türünden bir şeyler söylemiştir diye. Ama yoktu! Bağlantılı gördüğüm her tarafa bakmış, aklıma gelen her yolu denemişim. Hangi yoldan gitmiş, nerelerden geçmiş olabilirlerdi? Sonra sonra fark ettim ki, işin püf noktasında eski ticaret ve kervan yolları yatıyor.

Çünkü ortaçağda 'şehirlerin anası' diye ünlenen Belh, çok önemli bir ticaret kavşağıydı. Farklı dünyalar, farklı kültürler ve mallar bu şehirden geçerek alıcılarıyla buluşuyordu. Örneğin Hindistan'ın çekici malları, dönemin efsanevi kentleri Buhara, Semerkant'a ve Ürgenç'e ya da daha kuzeydeki kentlere Belh'ten geçerek dağılıyordu. Fakat bir ticaret yolu daha vardı ki diğerlerini gölgede bırakıyordu: İran platosu ile Çin'i birbirine bağlayan yoldu bu ve o da Belh'ten geçiyordu. İşte bizim aradığımız buydu, Mevlana'nın kervanı bu yolu izlemiş olmalıydı.

Coğrafyayı bir kez de Belh ile Nişabur arasında sınırlayıp ayrıntıya inince, ortaçağın bu iki ünlü kenti arasındaki ticaret yolunun rotası çıkıverdi: Belh -Maymana-Murgap-Herat-Tus-Nişabur.

Bu kentlerle ilgili tarihi, kültürel ve coğrafi bilgi toplamakla uğraşırken bir noktayı hafife aldığımı fark ettim: Moğollar! Onların 1221'de Horasan'ın kimi kentlerinde yaptıkları korkunç yıkımlar ticaret yollarını altüst etmişti. Bugün Türkmenistan sınırları içinde kalan, dönemin önemli kentlerinden Merv bunlardan biriydi. Cengiz'in orduları onu öylesine yıkıp yağmalamışlardı ki, Karakum Çölü artıkları yutmakta hiç zorlanmamıştı. Daha sonraları Timur onu yeniden canlandırmak için çok çaba harcamış, başaramamıştı.

İşte Belh yolu 13. yüzyılın başlarında yıkıma uğrayan o kentlerden, Murçak, Merv ve Serahs'tan geçip Nişabur'a varıyordu, Herat'tan değil. Büyük üstat Zeki Velidi Togan'ın dediği gibi, Moğol öncesi dönemde, 'Herat, bu yolun kenarında kalırdı'. Ama daha sonraki yıllarda Merv çöl kumları altından çıkmaya çalışırken, özellikle Timur zamanında Herat çok büyüyüp gelişmiş, muazzam bir şehir haline gelmişti. Bu yüzden de kervanlar artık sadece Belh'e giderken değil, Merv'e giderken bile Herat'tan geçmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Eski yol artık tarihe karışmıştı.

Bu verilerin ışığında Mevlana'nın geçtiği güzergâh şöyleydi: Belh-Şibirgan-Maymana-Murgap-Merv-Serahs-Tus-Nişabur. Binlerce yıldır insanların, malların, kültürlerin gidip geldiği bu tarihi yola düşmeden önce tekrar Belh'e dönelim ve Mevlana ailesinin göç yolculuğuna nasıl hazırlandığına bakalım.

Kervan Hazırlıkları

Şibirgan ile Andhoy arasında, Şahı Merdan denilen yerde bir ziyaretgâh var. Hz. Ali'nin burada durduğuna ve devesinin burada çöktüğüne inanılıyor.

Kervan yola çıkmadan önce, Mevlana'nın babası cuma günü ateşli bir vaaz vermişti:

'Ey fani ülkenin sultanı!'

Kastettiği kişi, Asya'nın en güçlü adamı, sınırları bugünkü Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Afganistan ve İran'ı kapsayan toprakların hâkimi Sultan Muhammed Harezşah'tı. Sultan, Mevlana'nın babasını çok kırmış, büyük olasılıkla onu zaman zaman kırsal kesimlere sürmüştü. Bahaeddin de neredeyse, tahta çıktığı (1200 yılı) günden beri her konuşmasında sultanı inançsızlıkla, filozofların safında yer almakla suçluyordu. Son konuşmasında da bunları yineledi ve sözünü şöyle bağladı:

'İşte ben şimdi gidiyorum fakat -Tatar ordusu sana ulaşacak. Horasan ülkesini zaptedecek. Belh ahalisine ölümün acı şerbetini tattıracaklar-'

Hulm kentinin sokakları çok eski çağlardan beri canlılığını koruyor.

O tarihlerde Belh'te çok sayıda cami, tekke ve medrese vardı. Din bilginleri, çeşitli konularda ders veren müderrisler ve öğrenciler şehrin nüfusunun önemli bir kesimini oluşturuyor; ilmi ve dini toplantılar büyük ilgi görüyordu.

Tesadüf işte. Belh'in doğusunda, Çin'e uzanan İpek Yolu üzerindeki tarihi Hulm kasabasına da gitmiştik. Onun ortaçağ kalıntılarıyla içli dışlı Yengi Arık köyünde dolaşıyorduk. Kapısı açık bir binadan gelen uğultular mıknatıs gibi çekmişti bizi. Avluyu geçip kemerli bir pencereden başımı uzattım: Loştu. Kubbedeki gözlerden dökülen ışık yarı aydınlık yarı karanlık lekeler yapıyordu. Aydınlık lekelerle bağdaş kurmuş sarıklı, entarili, yelekli ve şalvarlı öğrenciler dolmuş, bazıları da duvar dibine dizilmişlerdi. Önlerinde açık duran büyük boy kitaplara bakarak üçerli beşerli gruplar halinde sallanarak mırıldanıyorlardı. Medrese 150 yıl önce yapılmıştı. 'Ne tür dersler var?' 'Tecvid, Tefsir, Tercüme, Fıkıh, Siret'

Belh'te çok eski ve çok görkemli medrese kalıntıları da vardı ama hiçbirinin yapım tarihi 1400'lü yıllardan daha eskiye gitmiyordu. Yani Mevlana'nın yaşadığı dönemden kalma herhangi bir yapıya rastlamadık. Burada bir 'ama' demeliyim, Dokuz Kümbet Mescidi dışında.

Sac bir çatıyla koruma altına alınan Dokuz Kümbet kerpiç bir yapıydı; 9. yüzyılın başlarına aitti. Büyük bir cami değildi ama sütun ve kemer kalıntılarının devasalığı, alçıdan motiflerin zarıflığı o dönem sıra dışı olduğunun da ifadesiydi. Cami herhalde o devirlerde bugünkü gibi ıssız tarlalarla çevrili değildi. Belh'in işlek bir köşesi olmalıydı. Belki de Bahaeddin son vaazını burada vermişti. Dokuz Kümbet'in de hizmetkârı vardı: Gulam Sahi. Türkmen'di. Ondan öğrendik, kendini kutsal mekânların yani Allah'ın hizmetine adayanlara 'meleng' dendiğini. Boynuna değişik taşlardan birkaç kolye takmıştı. Bu tür takılar melenglerin özelliğiymiş. Evine düşen bir bomba sonucunda bir anda karısını ve beş çocuğunu kaybetmişti. İki yıl ne yaptığını, nereden gelip nereye gittiğini bilmeden dolaşmış sonra 'hizmetkârlığı' seçmişti.

Leyli Çölü'nde kervanlar manzaradan hiç eksik olmuyor. Bahar başında çölde kurulan obaların yiyecek içecek gibi çeşitli ihtiyaçları develer ile taşınıyor

Mevlana'yı sorduk Şems-i Tebrizi'yi anlattı. 'İki güneş vardır. Biri o.' Parmağı ile Güneş'i gösterdi, tam tepemizdeydi. 'Diğeri de Şems'tir.' Fakat Mevlana'nın -ki o bütün zamanların kutbuydu- dediği gibi söz kısa kesilmelidir vesselam.

Tarih haberlerini ulaştırırların en hayırlısının bildirdiğine göre kervan, Bilginler Sultanı'nın vaizinden sonra cumartesi günü yola çıktı. Bahaeddin'in üzengisi yanında 300 kişi hareket etmişti. Haberleri rivayet eden ve gerçekleri iyi bilen birine göre de kervan '300 deve yükü değerli kitap, dostların ev eşyası, yol azığı ve onları taşıyacak hayvanlar'dan meydana geliyordu ve Bahaeddin'in üzengisi yanında da 40 olgun müftü ve zahit hareket etmişti.

Sayılar birbirini tutmuyor fakat kervanın kalabalık olduğu pek belli. Abartılmış olsa dahi kadın ve çocukların dahil edilmediğini de hesaba katmalıyız.

Ortaçağda iki tür kervan vardı: Ağır kervan denilenler hacı taşırdı. Mısır'dan ve Şam'dan kalkar, Mekke'ye giderlerdi. Bu kervanlarda 4 - 5 bin kişi olurdu. Diğer kervanlarda sayılar yola göre değişirdi. Uzun yol tüccar kervanları en kalabalık olanıydı. Batı Asya'nın kana bulanması ve Mevlana ailesinin göçmesine yol açan Moğol tüccar kervanı bunun bir örneğidir.

Devletabad'dan sonraki yerleşimlerden biri Şirintegab. Her yanı üzüm bağlarıyla çevrili bir Özbek kasabası ve girişine, Taliban'ın öldürdüğü Özbek Komutan Resul Pehlivan tarafından devasa bir giriş kapısı yaptırılmış.

Külçe halinde altın ve gümüş, ipekten dokumalar, kürkler ve zarif Çin eşyaları taşıyan Moğol kervanı 500 deveden ve tüccarı, muhafızı ve deveçileriyle birlikte çoğunluğu Müslüman 450 kişiden meydana geliyordu. Otrar şehrinin valisi hepsini katlettirip kervanı yağmalamıştı. Cengiz Han da Harezmsahlardan bunun hesabını sormak için Batıya yürümüşü.

Mevlana'nın kervanı da verilen sayılara bakılırsa bu büyüklüğe yakın olmalıydı. Kervanlarda yolcuların yanı sıra deveçiler ve muhafızlar da bulunurdu. Sultan Muhammed Harezmsah'ın halk üzerinde yarattığı nefret yüzünden Horasan sınırları ve dağlık kesimleri eşkiya doluydu. Daha ötelerde ise neyle karşılaşılacağını kim bilebilirdi? Bu nedenle Bahaeddin'in kervanının muhafızları da olmalıydı.

Yükleme işlerinden sonra develer katar denilen yedişerli gruplara ayrılır, bir ipe birbirlerine bağlanır ve her katarın ipinin ucunu bir deveci tutardı. Muhafızlar ise at üstünde her iki yanda katarlara eşlik ederlerdi.

Böylesine büyük kervanlarda hareket işareti çanlar ve davullarla verilirdi. Uzaktan orduyu andırırlardı. Bazen de tersi olur, bir ordunun öncü birliği kervana benzetilirdi. Cengiz Han'ın saldırısı beklenmediğinden Maverünnehir'in kimi bölgelerinde halk Moğol ordusunun öncü birliklerini kervan sanmış, gafil avlanmıştı.

Hazırlıklar esnasında Mevlana -ki o, manalar ve hakikatler denizini coşturanlardandı- ne yapıyordu? O sıralarda 13 yaşına yeni girmişti. Babasının seçtiği kitapları denk yapıp develere yüklemiş de olabilir, kap kaçak, yatak yorgan, halı, kilim, çadır gibi eşyaları taşımış da. Ama akşam yaklaşınca dama çıkıp günbatımında nefis bir turuncuya boyanan ve bir daha asla göremeyeceği o güzel kenti seyretmiş olmalı. Belki de seyir eylemini tüm aile birlikte yapmıştı, ne de olsa bir daha asla geri dönemeyeceklerini biliyorlardı. Moğol ordusu kapıya dayanmıştı.

Çok, çok sonraları Mevlana demiştir ki: 'Ya Rabbi; şehrim geri dönseydim de, padişahımın merhametini, o şehirdeki dostum, sevgilim olan canların hepsini de görseydim!' (Divan-ı Kebir'den Seçmeler, Şefik Can, c. III, madde: 939. Bundan sonra kısaca 'Divan, c. III, 939' denilecek.)

Ceyhun Nehri yani Amu Derya, Belh'in 74 kilometre kuzeyinden geçiyordu. Neredeyse İstanbul Boğazı genişliğindedir ve toprak renginde akar. Mevlana ailesi göçe hazırlanırken Moğollar nehrin karşı kıyısında idi. Buhara ve Semerkant'ı yakıp yıkmışlar, 1220'nin sonbaharında da kıyıdaki Tirmiz'i zaptetmişlerdi. Şehri ortadan kaldırdıktan sonra Han, ordusunun bir bölümüyle 1220-1221 kışını geçirmek üzere Vahş vadisine hareket etmişti. Mevlana'nın babası işte bu sıralarda Cengiz'in, Moğolistan'a dönmekten artık vazgeçtiğini, kış bitince nehrin bu yakasına geçip Belh'i zaptedeceğini anlamış olmalıydı.

Bilginler Sultanı'nın çözümlene gücünü torunu, yani Mevlana'nın oğlu sufi terimleriyle şeklinde ifade eder: 'Belh'ten Hicaz semtine hareket etti; çünkü o sır, iyice tesir etmişti ona.' Bu 'sır' Moğollardı. Çünkü daha yoldayken (Bağdat'tayken) 'sırrın eseri'nin belirlediğini, Moğolların Belh'i aldığını söyler torun.

Belh ile Bağdat arası, o zamanın deyimiyle yaklaşık 85 konaktı, yani 85 günlük yoldu. Bugünkü mesafe de ortalama günlük kervan hızına –32/33 kilometre bölündüğünde neredeyse aynı sayı çıkar. Cengiz Han Belh'i 1221'de, ilkbaharda teslim almıştı. Kentin düştüğü haberi Bağdat'a ulaştığında Mevlana'nın kervanı da oradaydı. Bu durumda eğer Belh örneğin şubat sonu gibi teslim alındı ise kervanın en geç 1220'nin kasım sonu yola çıkmış olması gerekir.

Ve Kervan Yola Çıkıyor

Mevlana'nın kervanı 1220 yılının sonlarına doğru yola Belh şehrinden çıkmıştı. Kervan bir kaynağa göre üç yüz deve yükü kitap, ev eşyaları, yol azığı ve onları taşıyacak hayvanlardan oluşuyordu. Sayıları pek küçük de olsa benzeri kervanlara Afganistan'da bugün de rastlanabiliyor. Şibirgan Andhoy arasında gidip gelenler çoğunlukla odun taşıyor.

Ve cumartesi şafak sökerken davullar gümbürdedi, çanlar çaldı. Ve katar katar develer, atlar, eşekler ve erkekler ve kadınlar ve çocuklar Hicaz'a doğru yola dizildi.

-Kılavuzunuz iyi meralar bulsun ve önderiniz yolu kaybetmesin!

Tarihi nakledenlerin rivayetlerine göre kervanbaşı Bahaeddin'di. Mevlana da ağabeyiyle birlikte herhalde babasının yanında yürüyordu. Ondan öğreneceği çok şey vardı.

Şu dizeler o göçün izlerinin dışavurumu adeta:

'Ey sabır, varlığın anahtarıdır sırrının emiri, bu kervanı güzel güzel ta hacca kadar çek, götür!' (*Mesnevi* c. 4, 14)

'Bu hayat yolunda önden arkadan gelen sesler, göç sesleri, kervan sesleridir; develerin boynundaki çan sesleridir!' (*Divan* c. III, 955)

'Kervanbaşının kervanın kalkmak üzere olduğunu haber veren çanlarının seslerini duyuyor musun? O tarafta nice yol arkadaşlarımız, nice dostlarımız var. Hep bizi bekliyorlar.' (*Divan*, c. I, 5)

Mevlana'nın kervanı 1220 yılının sonlarına doğru yola Belh şehrinden çıkmıştı. Kervan bir kaynağa göre üç yüz deve yükü kitap, ev eşyaları, yol azığı ve onları taşıyacak hayvanlardan oluşuyordu. Sayıları pek küçük de olsa benzeri kervanlara Afganistan'da bugün de rastlanabiliyor. Şibirgan Andhoy arasında gidip gelenler çoğunlukla odun taşıyor.

Biz de kervanın peşine takılıp artık 'yeryüzünün cenneti' Belh'ten ayrılalım. Türkmenlerin, Özbeklerin, Taciklerin, Hazaraların ve son yıllarda bölgeye yerleştirilen Peştunların yaşadığı ve tıpkı Mevlana'nın zamanında olduğu gibi Farsçanın ortak dil olarak kullanıldığı Belh'ten.

Tepsi kadar düz bir arazide su gibi akıyorduk. Nisanın ilk günleri olduğu halde hava fena şekilde sıcaktı. Bir iki ekili alan dışında yolun iki yanı da çoraktı. Leyli Çölü ahtapot gibi kollarını buralara kadar uzatmıştı.

Amacımız kervanın geçtiği yolu, Afganistan'daki son noktasına, Murçak'a kadar izlemektir. İmkânsızdı, biliyorduk ama deneyecektik. Şimdilik ulaşmamız gereken ilk kasaba Şibirgan'dı. Batıda, 113 kilometre mesafedeydi. Tedirgin olmadığımızı söyleyemem, Taliban tehlikesi bir hayalet gibi her köşede kol geziniyordu. Hava kararmadan kente ulaşmalıydık. İki rehberimiz vardı. Biri, Kayyum, Şibirgan'da oturuyordu. Geceyi onun evinde geçirecektik, zaten istesek de otelde kalamazdık, yoktu.

Geçmiş zamanlardaki coğrafyacılar Belh ile Şibirgan arasındaki mesafenin 18 fersah ya da üç günlük yol olduğunu söylerler. Kervanlar günde en fazla yedi saat gider, ortalama 5.5/6 fersah yani 32-33 kilometre yol alırlardı. Bugünkü mesafe de bu hızla gidilirse üç buçuk gün sürecekti. Yani ufak defek oynamaların dışında yolun güzergâhı aynıydı. Demek ki, Mevlana'nın kervanı Şibirgan'a varana kadar yol üzerinde iki kez konaklamıştı.

İpek Yolu üzerindeki ortaçağ kentlerinden biri Maymana. Mevlana buradan geçerken adı büyük olasılıkla Yahudiya idi. Kentin lokantalarında yemek yerde yeniliyor ve müşteriler son derece rahatlar. Kimi oturarak kimi de uzanarak yemeğini yiyebiliyor

Bazen kubbeleri çökmüş, duvarları yıkılmış yerleşimler görüyor, 'belki geçmiş çağlardandır' düşüncesi yüzünden heyecanlanıyorduk. Ama onlar sadece 20-30 yıl önce terk edilmiş köylerdi. Bin yıl öncekiler de, bin yıl sonrakiler de balçıktan yapıldığından eski ile yeni ayırt edemiyorduk.

Bazen de kendimi hayallere gömülmüş buluyordum: 800 yıl geçmiş, pek çok şey değişmiş de olsa, Mevlana'nın -ki o insan ruhunu olgunluğa eriştirendi-; geçtiği yolu izliyorduk. O da bu düzlüklere bakarken güneşin kamaştırıcılığından gözlerini kısmış, tıpkı şimdi bizim yaptığımız gibi toz fırtınasının hışmına uğrayıp, omuza atılan kumaş parçası 'patu'yla ağızını ve burnunu kapatmıştı.

'Özbeklerin çoğunlukta olduğu bölgeden çıktık, Türkmen bölgesine geçtik' dedi rehberimiz. Çigçi yöresindeydik ki, kaleyi andıran, yüksek duvarlı, dört köşesi burçlu toprak bir harabeyle karşılaştık. Belh'ten yaklaşık 65-70 kilometre uzaklıkta, yani iki konaklık mesafedeydi. Bir kervansaray olmalıydı. Durduk. Kapıdan girerken, zahiri (dış) âlemden batini (iç) âleme geçtik. Bir avlunun etrafına dizilmiş odalar, galeriler, atları ve develeri bağlamak ve sulamak için bölümler vardı. Odalar isten kararmış, kubbeleri çökmüştü. Damda ise diz boyu ot bitmişti. Birden karşı bölmeden bir tilki fırladı, duvarı aşır tarlalara doğru koştu. Avluda sessizce otlayan eşekler ise hiçbir şeyi umursamıyordu.

Afganistan'da karşılaştığımız ilk kervansaraydı o. Bu tür yapılar eskiden buradan kervanların geçtiğinin bir işaretiydi. Rasgele yerlere inşa edilmez, kervanların günde kat edecekleri mesafelere göre yapılırlardı. Dolayısıyla Mevlana'nın kervanı ikinci gün bu civarda konaklamış olmalıydı.

Kaysar Camii söylenenlere göre 150 yıllık. Ahşap sütunlarla takviye edilmiş balçıktan bir yapı. En önemli özelliği dışının ve içinin rengârenk motiflerle süslenmiş olması.

Kervan halkı hava kararmadan önce konardı. Denkler çözüldü, develerin yükleri indirilir, hayvanlara su ve ot verilir. Yolculara sıra hayvanlardan sonra gelirdi; döşekler yerleştirir, ateşler yakılır, yemekler yapılırdı.

Ben, Mevlana ve babası başta olmak üzere avluyu dolduran yorgun yolculara sıcak çorba dağıtılışını izlerken araca binip tekrar yola çıkmalı epey olmuştu. Bu arada çorba kelimesini de alışkanlıktan dolayı kullandığımı belirteyim. Kuzey Afganistan'da, ister Özbek, ister Türkmen, ister Hazaraların bölgesi olsun 'çorba' diye bir şey yoktu, çok aradığımız halde sebze yemeğiyle de hiç karşılaşmamıştık. Abartmıyorum, buradaki insanlar için yemek kelimesinin iki anlamı vardı; kebab ve üzümlü, etli pirinç pilavı. Listeye sadece evde yapılan Özbek mantısını ekleyebilirim. Belki Mevlana'nın döneminde de yemek listesi bu kadardı. Ama biz yola dönelim.

Küçük Moskova

Atlas ekibi Kaysar'a vardığında günlerden cumaydı. Tatil günü olduğundan meydandaki dükkânların çoğu kapalıydı.

'Küçük Moskova' da denilen Şibirgan'ın anacaddesinde Sovyet işgali sırasında yapılan beton binalar diziliyordu. Bir iki tur attık kentte, bir iki yakın köye girip çıktık. Tekrar merkeze dönerken hava artık kararmıştı. Caddeyi aydınlatan mazot lambalarının, masallardaki devlere dönüştürdüğü gölgeler, sebze ve meyve pazarındaki insanları ve tüm nesnelere yutarken eve vardık.

Adı onuncu yüzyıldan beri değişmeyen ender kasabalardandı Şibirgan. Müslüman coğrafyacılar o tarihlerde ahalisinin çokluğundan, akarsuyundan, hububat yetiştirdiğinden ve meyve bahçelerinden söz eder. Mevlana o betimlemeden üç yüzyıl sonra buradan geçmişti. Kervan güneş batmak üzereyken şehrin kapısına varmış, bir kervansarayda ya da çadır kurmaya ve hayvanlara su vermeye elverişli bir

alandaki konaklamış olmalıydı. Ertesi gün şehrin çarşısına inip alışveriş mi yaptılar, yoksa şafak sökmeden yola mı düştüler bilinmez!

Yol Şibirgan'dan sonra üçe ayrılıyordu. Kervan, bir bölümü dağlardan geçtiğinden güneye giden yolu izlemiş olamazdı. Diğer yol batıya, tarihi bir yerleşim olan Andhoy'a gidiyordu. Üçüncü yol ise bölgede yaşayanların Leyla ile Mecnun'a ait saydıkları Leyli Çölü'nden geçiyordu. Onuncu yüzyıl coğrafyacılarının verdiği mesafelere göre kervanın bu son yolu kullanma ihtimali çok yüksekti. Dönüp dolaşıp hepsi de aynı yere çıkan bu yollardan biz her ihtimale karşın son iki seçeneği de kat ettik; birini giderken, ötekini dönerken.

Kasabadan çıktığımızda yeryüzünün buradaki parçası şekil itibarıyla dümdüzlüğünü devam ettiriyordu, sadece kumlu ve tozlu. Yol kenarında bir anda bir ya da birkaç köy beliyor, bir an sonra da geçmişimizde kalıyorlardı. 'Şu köyü görüyor musunuz? Adı Kuvece Du Kuh'tur. Birkaç yıl öncesine kadar burada bir kervansaray vardı. 'Çağalsaray' (çakılsaray) derdik ona. Yıkıp yerine ev ve dükkân yaptılar!'

Bir Kervan!

Ve rastlamayı en çok arzuladığımız şey: 'Bakın bir kervan! İşte geliyor!' Asfaltın 60-70 metre paralelindeki toprak yolu izliyorlardı. Odun taşımış on deve, iki deveci, develeri taşıyan iki eşek. Sarıkları, köynekleri, şalvarları ve tütün keseleriyle Hasan ve Yasin!

Yüklerini boşaltıp üç saat önce Andhoy'dan hareket etmişlerdi. Tıpkı kitaplardaki gibi develer birbirine ipe bağlıydı ve en arkadakinin boynunda kocaman bir çan, 'tongur' vardı. İpe çözülür de deve uzaklaşırsa çan sayesinde haberdar oluyorlardı.

Bir ev tuğla, taş kullanmadan, ağaç kullanmadan, sadece balçıktan nasıl yapılır? Andhoy'dan çıkarken rastlamıştık. Bir işçi, bir gün önce ıslatılmış balçığı ayaklarıyla çiğniyor, diğeri el arabasıyla çiğnenmiş balçığı belirli aralıklarla yığıyor, öbürü de o yığınları dikdörtgen prizma şekline sokuyordu. İşçilerle ve 'paksa' denilen sakallı, yaşlı duvar ustasıyla selamlaşp bir süre onları izledik.

Tarihi Maymana kenti İpek Yolu üzerindeki en kalabalık yerleşimlerden. Çoğunluk Özbek.

Mevlana Mesnevi'de hileyle yakalanmış bir kuştan söz eder. Kuş onu yakalayana der ki: 'Beni bırak da sana üç öğüt vereyim.../ Birinci öğüdü elindeyken vereyim, ikincisini samanla karışık balçıktan yapıma damının üstünde.'

Peşinden gittiğimiz yol bizi sadece bir kente ya da bir vadiye götürmüyor, geçmişe de götürüyordu. Eğer Mevlana geri gelebilseydi büyüdüğü topraklarda pek çok şeyi 800 yıl önceki gibi bulabilirdi.

Artık asfalt bitmişti. Taş toprak karışımı, çukurlarla içli dışlı, sürekli hoplatan bir yol başlamıştı. En sık gördüğümüz araç motosikletti. Arada bir minibüs ve devasa Rus kamyonlarıyla karşılaşılırdık. Eşek sırtında yolculuk yapanlar da çoktu, develere ve atlılara rastladığımız da oluyordu. Yer inşekli de değişiyordu, giderek 200-300 metre yüksekliğinde külaha benzeyen tepelerle çevriliyorduk.

Çarşangi rehberimiz İnan'ın köyüydü, ardından öteki rehberimiz Kayyum'un köyü Kureyş geldi. Onların ardından Devletabad yani ortaçağdaki namıyla Faryab.

Bereketli ve şenlikli olduğunu, büyük şehirlerdeki bütün sanatların Faryab'ta da bulunduğunu söyler eski coğrafyacılar. Minaresi yarım kalmış bir caminin yakınından geçip kasabanın merkezine vardık. Bir dairenin çevresine sıralanmış dükkânlardan oluşan merkezin adı 'Köhne Pazar'dı. Dükkânların önünde, tahta gölgelikler yani üzerinde keyif yapılan 'köşkler' vardı. Her birine üç beş kişi oturmuş çay içiyor ya da uzanmış sohbet ediyorlardı.

Leyla'nın Çölü

Devletabad'dan yol Maymana'ya devam ediyordu. Ama bugün oraya gitmeyecektik. Randevumuz vardı. Leyli Çölü'ne saptık, yani Mevlana'nın kervanının geçmesi muhtemel ikinci yola. Kayyum'un babası eski bir komutandı ve silah arkadaşlarıyla birlikte bizi çölde yemeğe davet etmişti.

Mezar-ı Şerif'te görüştüğümüz birkaç kişi Devletabad yöresi ve Leyli Çölü ile ilgili öyküler anlatmış, risklere dikkatimizi çekmişlerdi. Ama biz Kayyum'a güveniyorduk, çünkü o 'bizim çölümüz' diyordu.

Şah'ta zamanın ne kadar geriden geldiğinin göstergelerinden biri susamyağı üretimi. Kapalı bir mekânda bir deve dönüyor ve ona bağlı 'cuvaz' denilen, tokmağı andıran ahşap bir araç susamı ezip yağını çıkartıyor. Bir buçuk saatte 7 kilo susam eziliyor, üç buçuk kilo yağ elde ediliyor. Bir deve ancak yarım gün dönebiliyor ve sahibi Hoca Aşur Veled-i Kılıç da onunla birlikte dönüyor .

İki yüz, üç yüz metre yüksekliğinde binlerce tepenin arasında kumlu toprakta açılmış tekerlek izlerini takip ediyor, bazen soldaki bir vadiye, bazen de sağdaki bir vadiye sapıyorduk. Her tepe, her vadi birbirinin kopyasıydı. Bunları nasıl ayırt edebiliyor, yollarını nasıl kaybetmiyorlardı?

Bir su öbeğinin çevresinde koyunların kümeleştiği Ketleguyu'nun (kısa kuyu) ardından obaya vardık. Eski askerler yere yayılmış dev bir muşambanın üzerinde bağdaş kurmuş yemek yiyorlardı. Çok geciktiğimiz belliydi. Biz gelince herkes ayağa kalktı. Sırayla selamlaştık; el sıkışıp yanaklarımızı değdirdik. Pakistanlı, Özbek, Türkmen, Peştun, Tacik beyleri ve daha birkaç aşiret ve topluluktan temsilciler. Sonra tekrar yemeğe oturuldu. Biz konuştuk onlar dinledi, onlar konuştu biz dinledik.

Gece ay bir görünüp bir kayboluyordu. Biz çöl çadırında kalıyorduk. Aklıma hep Mevlana geliyordu. Onlar da en az bir geceyi bu çölde geçirmişlerdi. Çadırlar kurulmuş, yağlılar serilip yemekler yenmişti. Ama onlarınki kıl çadırdı, yere de kilim ya da halı sererlerdi.

Aradan beş gün geçtikten sonra geri dönerken bu çölden bir kez daha geçecek, onu boydan boya aşarak Şibirgan'a varmaya kalkışacaktık. Ne korkulu dakikalardı ama! Bir eşkıya cipi tarafından yolumuz kesilecekti! Kayyum'un beti benzi atacak, İnan ne yaptığını bilmez hale gelecek ve hızlı bir kaçış başlayacaktı. Kimi zaman kumulların arasında gizlenerek ilerleyecek, bir o yana, bir bu yana kayıp savrulurken hızla kum tepelerini aşip kente varacaktık. Ne kadar gerilimli bir ülkeydi şu Afganistan! Kıyaslamalar yapmadan duramıyordum. O yüzyıllarda da bu yörelerde baskın ve yol kesmeler eksik olmazdı. Acaba kervan buradan geçerken Mevlana da çok tedirgin miydi? Yolları kesilmiş miydi?

Oysa ilk gidişimizde çölün keyfine varmıştık. Tepelerden tepelere çıkmış, öyküler dinlemiş, bitmiş gibi görünen savaşın içten içe nasıl yandığını öğrenmiştik. İkinci sabah erken kalkmış, çiğ düşmüş sonsuz çayırılıkta pide ve kaynamış süt ile kahvaltı yapmış ve obadan ayrılmıştık. Eski Türkmen komutan bizi yolcu ederken 'Türkiye'ye selam söyleyin' demişti.

Mesut Şehir: Maymana

Devletabad'dan sonrasını ne Kayyum biliyordu, ne de İnan. Dün akşam bir karar almıştık. Gideceğimiz yeri kimseye söylemeyecektik. Bunu özellikle İnan için yapmıştık, çünkü çok konuşuyor, alışveriş sırasında bile kime selam verirse ona her şeyi anlatıyordu. Mevlana'dan bir iki dize aktarmıştım:

'Etmesin tek söz dilin, üç şey için;/ Bir yolun, bir altunun, bir mezhebin./ Celbeder daima bu üç şey düşmanı./ Bir tuzak bekler düşüp av olmanı./ Söylesen bir sırrı birkaç ferde sen,/ Dinle artık ummadık dillerde sen.'

Atlas ekibinin ulaşabildiği en uzak nokta Ashab-ı Kehf idi. Bir mağaranın içinde ahşap bir kafesin ardında üstleri kapalı altı insan ve bir hayvan cesedi vardı. Dört yüz yıl önce bozulmamış halde bulunmuşlardı. Mağaranın hizmetkârı cesetlerin sayılarının zaman zaman değiştiğini ve hayvanın da bazen köpek bazen kuş vb. olduğunu söylüyor. Ziyaretçisi hiç eksik olmuyor.

Devletabad'ı arkamızda bırakmıştık. Şimdi sıra bilinmeyende idi. Eski zamanlarda Devletabad'dan yani Faryab'dan sonra Yahudiya kenti gelirdi. Yahudiya'nın bugün Maymana'ya denk düştüğünü söylüyor uzmanlar. Devletabad ile Maymana arası 70 kilometredir, yani kervan hızıyla yaklaşık iki günlük yol. Onuncu yüzyıl seyyahlarından Mukaddesi'ye göre de bu iki kent arasındaki mesafe aynen bu kadardır.

Yol felaketti, saatteki hızımız ancak 10 ile 20 kilometre arasında değişebiliyordu. Türkmen bölgesinden çıkıp yeniden Özbek bölgesine geçmiştik. Taliban tarafından öldürülmüş Özbek komutan Resul Pehlivan'ın yaptırdığı devasa anıtsal kapıdan Şirintegab'a girdik. Durmadık, geçip gittik. Sadece onu değil daha bir dizi köyü arkamızda bırakarak yükselmeye başladık. Arazi buruşuyor, kıvrılıp eğrilip bükülüp dağlaşıyordu. Devletabad'da 425 metre olan rakım, Maymana'da 871 metreye çıkacaktı.

Saçımız tırnağımız, içimiz dışımız, hatta ruhumuz bile toz içinde, Kayyum'un, amcası ile Taliban arasında geçen savaş öykülerini dinleyerek ortaçağın ünlü kenti Maymana'ya vardık. Mevlana buradan geçerken kentin adı büyük olasılıkla El Yahudiya idi.

Maymana 'mesut şehir' demektir. Türkistan Duvarı Dağları'nın kuzeye doğru iyice alçaldığı bir bölgedeydi. Her devirde işlek bir ticaret yolu üzerinde yer almıştı, mesutluğu bu yüzden olmalıydı.

Oyalanacak zamanımız yoktu. Bölgedeki tek oteli gözümüz tutmamıştı, zaten açık da değildi. Başımıza geleceklere önceden tahmin ettiğimiz için diğer planı uygulamaya geçtik. Kaysar'a ulaşıp Kayyum'un oradaki akrabalarının yanında kalacaktık. Kaysar ile Maymana arası 66 kilometreydi, en az dört saat demektir bu. Ne yapıp edip mutlaka güneş batmadan önce orada olmalıydık. Buralarda hava karardıktan sonra bırakın yolu, kimse sokağa bile çıkmıyordu.

Son Durak: Kaysar

Bir tepeye tırmanırken karşıdan gelen iki atlı dikkatimi çekmişti, atlar da biniciler de ne kadar heybetli, ne kadar diriydi! Zaman zaman da üçerli beşerli eşek sırtında yol alan gruplara, dörtlü beşli araç konvoylarına rastlıyorduk. Özcan bunların Taliban ya da eşkıyalardan korunmak için grup halinde seyahat ettiklerini ileri sürdü. Diğerlerimize bu pek mantıklı gelmemiştir. Meğer haklıymış, daha sonra öğrendik!

Maymana ile Kaysar'ın tam ortasında Almar'da bir iki dakika mola verdik. Kaynaklarda adı geçmese de bulunduğu mesafe nedeniyle kervanların konak yeri olması gerekiyordu. Mevlana'nın kervanı geceyi burada geçirmişti. O tarihte Almar ya pek küçük bir köyü ya da sadece suyu ve çayırı bol, doğal bir konak yeri.

Diğerlerinde olduğu gibi çevresine dükkânların dizildiği bir daireden oluşan kasaba merkezinde alışveriş yaparken yolla ilgili bilgi edinmeye de çalıştık: 'Kaysar'a kadar yol nasıl, emniyetli mi?' Yeni gelen birini işaret etmişlerdi, ona sorduk. 'Orayı bilmem, ben Maymana'dan geldim, o taraf emniyetli, bu taraf için bir şey söyleyemem.' Dükkân sahibine sorduk: 'Bugün Kaysar tarafından hiç araç geldi mi?' Eğer geldiyse yolda eşkıya olmadığı sonucuna varacaktık. 'İki Rus kamyonu gördüm!'

Bu tür soruları sadece biz değil, yola kim çıkacaksa mutlaka soruyordu. Çünkü bize soranlara da rastlamıştık. Mevlana da sormuştu:

'Dedi ki: 'Yol nasıldı? Tenha mı idi?' Dedim ki: 'Yolda, yol kesenin korkusu vardı.' (Divan c. I, 144)

Devam ettik. Manzaramıza artık dorukları karlı dağlar da katıldı. Tırmanma sürüyordu ve 1300 metreye, Kaysar'a varıncaya kadar da sürecekti. Artık bir yolda gitmiyor, sanki minderde güreşiyorduk. Eğilip kalkıyor, yan yatıp düzeliyorduk, ileri fırlayıp geri düşüyorduk. Kaysar görüldüğünde çok sevinmişim. Buralara kadar gelebileceğimize düşerimde bile yer vermemiştim. Kitaplardan okumuş, 1700-1800'lü yıllarda yapılmış eski haritalara bakmış ve kiminin yanına kale kapısı, kiminin yanına kervansaray simgesi konmuş o kentlerin şu anda ne durumda olduğunu hep merak edip durmuştum. Yanında kale kapısı simgesi bulunan Faryab'a (Devletabad) kadar gitsek yeter diye düşünmüştüm. Oysa şimdi Kaysar'a giriyorduk, harika bir şey! Maymana'dan bu yana çok şiddetli şekilde yaşadığımız Taliban ve eşkıya tedirginliği artık yerini yavaşça coşkuya terk ediyordu.

Neden ucuz kurtulduk? O ilk vardığımız gün Kaysar'ın merkezinde, rehberimizin akrabasının dükkânı önünde sohbet ediyorduk. Yirmi beş yıl önce Türkiye'ye yerleşmiş, arada bir doğduğu kasabaya, Kaysar'a ziyarete gelen bir vatandaşımızla tanıştık. Türkçe konuştuğumuzu fark edip selam vermişti. Adı Sali idi; Zeytinburnu'nda oturuyor, dericilikle uğraşıyormuş. Ona yolda yaşadığımız gerilimlerden de söz etmiştik. Lafı hemen ağzımızdan almıştı: 'Her dönüşümde Türkiye sınırından girince toprağı öpüyorum' demişti. 'Burada da evim var ama gece yatarken bile huzursuz oluyorum. Kendimi hiç emniyette hissedemiyorum!'

Ve sonra güneş battı. Dükkânlar kapandı. Eve yollandık. Karanlıkta sırt çantalarımızla dikkat çekmiş olacağız. Bir asker geldi kim olduğumuzu, çeşme başında kimi beklediğimizi sordu. Zifiri karanlığın içinde konuşuyorduk; ne o bizim yüzümüzü görüyordu, ne biz onun yüzünü. Kasabada elektrik yoktu. Sadece herkes kendi dükkânının önüne gaz lambası asıyordu. Ne gündü ama!

Nihayet eve vardık. Devasa bir kapıdan avlu duvarlarının öte tarafına geçtik. Bizi misafir odasına aldılar. Dikdörtgen şeklinde iki pencereyi bir odaydı. Lüks yandı ve on beş-yirmi civarında insan geldi. Yemek yendi, dua edildi, çay içildi, sohbet koyulaştı.

Taliban Kaysar'ın çarşısına girdiği vakit, yaşlı ya da genç, kadın ya da erkek ya da çocuk, kim olduğuna bakmadan kim varsa herkesi öldürmüştü; tam 600 insan! 'Neden?' 'Kâfiriz diye öldürdüler!' Oysa onlar beş vakit namaz kılıyor, cumayı kaçırmıyor, yemekten sonra hep birlikte şükür duası ediyorlardı; kılık kıyafetleri ise bin yıl öncesinden farksızdı, kadın ile erkek zaten yüz yüze gelmiyordu. Bu nasıl bir kâfirlikti ki? Daha ne yapacaklardı ki?

Haber geldi, kaymakam bizi bekliyormuş. Balamurgab'ı geçip Afganistan'ın Türkmenistan sınırındaki Murçak kasabasına kadar gitmeyi düşünüyorduk. Yol bilgisine ihtiyacımız vardı. Kaymakama giderken daha önce tanıştığımız kişiler bize, birkaç asker istememizi, vermezlerse kesinlikle gitmememizi öğütlediler. Bir de şöyle dediler: ' Murgab halkı da valisi de Peştun'dur. Gazeteci olduğunuzu söylerseniz hemen Taliban'a haber uçururlar. Bu yüzden oraya gittiğinizde onlara yol mühendisi olduğunuzu, yolun geçeceği yerlerin fotoğrafını çekeceğinizi söyleyin. Aman gazeteci olduğunuzu söylemeyin!'

Oda çok kalabalıktı. Emniyet müdürü, komiserler ve daha birçok görevli vardı. Çoğunluk Özbek'ti. Kaymakam ancak bir asker verebileceğini, onu da Murgab'da geri gönderip oradaki validen Murçak'a kadar başka bir asker almamız gerektiğini söyledi. Murçak Türkmen kentiydi ve orada da Kayyum'un akrabası vardı. Birkaç kez, 'yol emniyetli mi' ya da 'acaba ne kadar emniyetli' gibi sorular sorduk. 'Her yer ne kadar emniyetli ise o kadar emniyetli' türünden kaçamak yanıtlarla geçiştirdi. Bu durum karşısında, olayı aramızda tartışacağımızı ve gidip gitmeyeceğimizi yarın bildireceğimizi söyledik.

Eve döndüğümüzde tartıştık ve gitmeme kararı aldık. Ertesi sabah Özbek emniyet müdürüne kararı bildirdiğimizde güldü ve 'gitmemekle çok doğru yaptınız' dedi. 'Neden?' 'Size bir hikâye anlatayım. Geçen yıl yabancı bir gazeteci gelmişti. O da Murgab'a gitmek istedi. Yanına bir asker verdik. Asker yolda onu öldürüp soymak istemiş. Neyse ki bir derenin kenarındaymışlar da atlayıp dipten yüzerek kaçmış. Sonra buraya geldi de durumu öğrendik. Buralarda kimseye güven olmaz!' Şok olmuştuk. Bunları niye daha önce söylememişti, anlayamıyorduk. Ama çok haklı olduğu bir nokta vardı: Ona bile güvenmememiz gerekiyormuş, nasıl bilebilirdik!

Sırf Kaysar emniyet müdürü doğruyu söylemediği için Gormaç'ın dibindeki Ashab-ı Kehf'e gidecek ama çok daha yakınımızdaki antik Telekan kentine gidemeyecektik. Oysa Mevlana'nın kervanı orada da konaklamıştı. Yine o emniyet müdürü ki doğruyu söylemediği için sabah henüz ışımadan dönüş yoluna çıkmak zorunda kalacak, ıssız yollarda saatler boyunca dayanılmaz tedirginlikler yaşayacaktık.

Mevlana'nın kervanı da şafak sökmeden yola çıkmıştı. Belki onların yaşadığı tedirginlikler bizimkiyle kıyaslanmayacak kadar çok daha şiddetliydi. Mevlana'nın şu dizeleri böyle anların ifadesi gibi:

'...Kulağım; 'Kervan kalkıyor' haberini veren göç davulunun sesini duyuyor!

'İşte şimdi, kervanbaşı kalkmış, her şey hazırlanmış, yükler de develere yüklenmiş; 'Ey kervan halkı; uyanın, kalkın!'

'Ne olur ne olmaz, yollar tehlikelerle dolu; bize hakkınızı helal edin!' (*Divan c. III, 955*)

Biz Türkmenistan sınırına kadar varamadan geri dönmek zorunda kaldık. Ama Mevlana'nın kervanı 786 yıl önce yoluna devam etmişti.

(Editörün Notu: 'Mevlana Yolu'nun diğer bölümleri ileriki sayılarda devam edecek.)

Atlas Aralık 2006, sayı 172